

УДК 347.922

Олександр Братель,канд. юрид. наук, доцент, докторант
Національної академії внутрішніх справ

КАТЕГОРІЇ «ПОЗОВ» І «ПОЗОВНА ЗАЯВА» ЯК СКЛАДОВІ ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ

У статті в доктринальному та нормативно-правовому аспектах досліджено співвідношення категорій «позов» і «позовна заява» шляхом доведення їх процесуальної самостійності. Запропоновано авторське визначення категорії «позовна заява» в аспекті її приналежності до сфери цивільних процесуальних юридичних фактів. Сформульовано пропозиції щодо необхідності внесення змін і доповнень до Цивільного процесуального кодексу України стосовно вдосконалення вимог, що висуваються до форми позовної заяви.

Ключові слова: категорія, позов, позовна заява, форма позовної заяви, юридичні факти, процесуальні юридичні факти.

Постановка проблеми. У сучасному цивільному процесуальному законодавстві України та існуючій судовій практиці повсякчасно використовуються дві на перший погляд досить схожі за змістом законодавчі категорії: «позов» і «позовна заява». Багато науковців і більшість практикуючих юристів ці категорії вважають не лише співзвучними чи синонімічними, а й аналогічними за юридичним наповненням. У судовій практиці протягом десятиліть взагалі сформувався своєрідний «процесуальний звичай» щодо використання як синонімів і взаємозамінних позначень таких категорій, як «позов», «позовна заява» й «цивільний позов».

Цивільно-процесуальна категорія «позов», на відміну від категорії «позовна заява» та «цивільний позов», виступала об'єктом і предметом спеціальних наукових досліджень таких учених, як В.І. Бобрик, А.О. Добровольський, О.А. Демічев, С.А. Іванова, О.В. Ісаєнкова, А.Ф. Клейнман, Г.Л. Осокіна, Т.В. Соловійова, Н.М. Ткачова.

У свою чергу «позовна заява» як цивільно-процесуальне явище розглядається переважно не на науковому, а практичному рівні та представлено у вигляді різноманітних посібників, рекомендацій, порад із написання позовних заяв, підкріплених зразками вказаних заяв. Фактично склалася ситуація, за якої категорія «позов» характеризується більш науковим наповненням, а категорія «позовна заява» – практичним, що фактично узгоджується з положеннями ст. 118 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [1].

Водночас категорія «позовна заява» не досліджувалася з позицій приналежності її до площини процесуальних юридичних фактів, адже її подання до суду призводить до виникнення, зміни або припинення як матеріально-правових, так і процесуальних правовідносин. Крім цього, певним чином «хаотичне» використання категорій «позовна заява» синонімічного змісту в адміністративному, господарському, кримінальному та цивільному судочинстві обумовлює необхідність вироблення єдиних підходів до застосування цієї категорії в процесуальній площині правовідносин.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Аналіз юридичної літератури свідчить про те, що категорія «позовна заява» як процесуальне явище в загальних рисах виступала предметом наукових розвідок таких науковців, як В.І. Бобрик, Ю.В. Білоусов, С.В. Васильєв, В.В. Комаров, Д.Д. Луспенник, Г.Л. Осокіна, В.М. Парашенко, Т.В. Соловійова, В.І. Тертишніков, М.О. Рожкова, М.Й. Штефан, В.В. Ярков та інші.

Категорія «цивільний позов» розглядалася Я.О. Клименко в дисертаційному дослідженні «Цивільний позов як одна із форм забезпечення слідчим відшкодування шкоди, завданої злочинцем» [2], присвяченому аналізу вказаної категорії переважно в кримінально-процесуальній площині.

Детальний аналіз наукових праць названих учених дозволяє констатувати, що категорія «позовна заява» досліджувалася науковцями крізь призму таких матеріально-

правових і процесуальних явищ, як право на позов, право на пред'явлення позову, право на судовий захист, підстави позову, предмет позову, умови пред'явлення позову. У свою чергу дослідження категорії «позовна заява» в контексті її приналежності до сфери цивільних процесуальних юридичних фактів перерахованими науковцями майже не здійснювались.

Мета статті полягає в обґрунтуванні наукової та практичної позиції щодо співвідношення категорій «позов» і «позовна заява» з метою підтвердження приналежності вказаних категорій до сфери процесуальних юридичних фактів, що призводять до настання правових наслідків у площинах матеріально-правових і процесуальних правовідносин, а також формулюванні пропозицій з удосконалення вимог, що пред'являються до форми позовної заяви.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 118 ЦПК України позов пред'являється шляхом подання позовної заяви до суду першої інстанції, де вона реєструється, з дотриманням порядку, встановленого ч. 2 і ч. 3 ст. 11-1 ЦПК України, та не пізніше наступного дня передається визначеному судді. Зі змісту цієї норми постає, що в цивільному процесі «позов» і «позовна заява» є окремими категоріями, хоча їх спорідненість обумовлюється тим, що «позовна заява» є похідною від «позову».

Пред'явлення позову до суду шляхом подання позовної заяви є юридичним фактом, який у подальшому зумовлює низку простих і складних юридичних фактів, зміст та результативність яких спрямовані на забезпечення справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду цивільних справ, предметом яких виступає спір про право. Крім цього, подання позовної заяви до суду виступає «стартовою точкою» першої стадії цивільного процесу – відкриття провадження в справі.

У цивільному процесуальному законодавстві України відсутнє законодавче визначення категорій «позов» і «позовна заява». Як результат, вказані поняття мають доктринальну визначення, більшість із яких стосуються саме категорії «позов».

Застосування контекстного пошуку слів «позов» і «позовна заява» в ЦПК України засвідчує, що категорія «позов» міститься в ст. ст. 31–34, 45, 46, 74, 88, 109, 110, 113, 118, 122, 123, 125, 126, 130, 135, 151, 173–175, 214, 233-1, 233-2, 235, 268, 289, 316, 360-4, 380. У свою чергу категорія «позовна заява» зустрічається в ст. ст. 35, 82, 99, 118–122, 124, 127, 128, 133, 135, 151, 153, 154, 169, 193 ЦПК України.

Застосований пошук вкотре дозволяє говорити про наявність процесуальної автономності в категоріях «позов» і «позовна заява». Наявність вказаної обставини обумовлює необхідність дослідити співвідношення цих двох категорій.

На початку 80-х рр. минулого століття, відзначаючи низьку кількість наукових праць, присвячених співвідношенню досліджуваних категорій, В.Н. Щеглов зазначив: «Справедливо виділяючи зміст позову, автори не приділяють увагу формі, хоча, як відомо, зміст не буває без форми та навпаки» [3, с. 120–121].

Варто визнати, що в цьому аспекті ситуація майже не змінилася. У більшості наукових праць як українських, так і зарубіжних науковців, присвячених дослідженню різних аспектів цивільного процесуального права, увага приділяється розкриттю всіх можливих складових категорії «позов». До категорії «позовна заява» з невідомих причин відсутній науковий інтерес, тому «позовна заява» залишається предметом особливої уваги переважно в практикуючих юристів.

Варто зазначити, що в одному з науково-практичних коментарів до Цивільного процесуального кодексу України також відсутнє чітке визначення категорії «позовна заява». Так, В.І. Бобрик процесуальне явище «позовна заява» розглядає крізь призму поняття «позов», під яким пропонує розуміти належним чином процесуально оформлену матеріально-правову вимогу позивача до відповідача про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що пред'являється через суд у порядку цивільного судочинства. Учений вказує, що позов знаходить своє закріплення в особливій процесуальній формі – позовній заяві, наголошуючи, що позов і позовна заява є різними категоріями, що співвідносяться як зміст і форма [4, с. 266].

Узагалі ідея співвідношення позову та позовної заяви як змісту й форми зародилася ще в 70-х рр. минулого століття. У дисертації «Судовий захист і проблема співвідношення матеріального і процесуального» Ж.Н. Машутіна зазначила: «Позовна заява є формою позову, у якій втілюється зміст позову» [5, с. 7].

На думку дослідника теоретичних і практичних аспектів категорії «позов» Г.Л. Осокіної, форма та зміст є парними категоріями, оскільки форма є виразом змісту, а зміст завжди відображається у формі. Діалектичний взаємозв'язок вказаних категорій полягає в тому, що форма є виразом змісту, способом його існування, його оболонкою, а зміст втілюється у формі, яка завжди суттєва, а сутність завжди оформлена [6, с. 552–553].

Розвиваючи цю думку, Г.Л. Осокіна наголошує, що позов і позовна заява співвідносяться як зміст та його форма. При цьому позовна заява є способом існування та виразу позову як вимоги про захист права або інтересу, тобто його процесуальною оболонкою, а позов являє собою дещо внутрішнє, яке не може бути пізнане безпосередньо, тому що пізнається тільки через свій прояв у позовній заяві. Призначення позовної заяви як форми позову полягає в тому, щоб довести до відома суду й осіб, які беруть участь у справі, зміст вимоги позивача, який звертається із захистом свого або чужого права (інтересу) [6, с. 553].

У результаті детального аналізу юридичної літератури зроблено висновок, що вчені-процесуалісти в пропозованих визначеннях категорії «позов» взагалі не згадують таке процесуальне явище, як «позовна заява». Так, наприклад, В.В. Комаров зазначає, що під позовом варто розуміти вимогу позивача до відповідача, звернену через суд, про захист прав, свобод чи інтересів, яка здійснюється в певній, визначеній законом, процесуальній формі [7, с. 209–210].

На думку Ю.В. Білоусова, позов – це матеріально-правова вимога позивача до відповідача, звернена через суд або інший орган цивільної юрисдикції про захист порушеного, оспорюваного чи не визнаного права або інтересу, який здійснюється в певній, визначеній законом, процесуальній формі [8, с. 95]. Фактично схоже визначення «позову» пропонує Є.Г. Пушкар: «Позов – це вимога позивача до відповідача, звернена через суд, про захист порушеного або оспорюваного суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу, що здійснюється у визначеній законом процесуальній формі» [9, с. 256].

У кожному з вищенаведених визначень категорії «позов» міститься словосполучення «вимога позивача, звернена через суд». Вказане словосполучення, по-перше, вказує на суб'єктний зміст цієї категорії, по-друге, слово «звернення» є своєрідним підтвердженням існування певного опосередкованого засобу звернення до суду, під яким треба розуміти належним чином оформлену позовну заяву.

Аргументуючи позицію щодо процесуальної автономності категорії «позовна заява», не можна залишити поза увагою теоретичні умовиводи Л.Г. Осокіної, яка зазначає, що позовна заява (форма) є більш консервативним (статичним) елементом на відміну від позову (змісту), який володіє реформативним (динамічним) характером. Під час зміни позову (змісту) шляхом уточнення або заміни його елементів позовна заява (форма) залишається незмінною до тих пір, доки змі-

на елементів одного позову (змісту) не призведе до заміни його іншим позовом. У цьому випадку новому змісту (позову) повинна відповідати й нова форма (позовна заява).

Наглядною ілюстрацією такого співвідношення позову та позовної заяви, на думку Л.Г. Осокіної, можуть виступати процесуальне правонаступництво та долучення до справи третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору [6, с. 553–554].

Підтримуючи позицію Л.Г. Осокіної щодо незмінності позовної заяви під час процесуального правонаступництва, варто зазначити, що незмінність позовної заяви повинна розглядатися стосовно як форми, так і змісту. Беззаперечним є той факт, що під час процесуального правонаступництва незмінною завжди буде письмова форма позовної заяви, що закріплено в ч. 1 ст. 119 ЦПК України. Щодо незмінності змісту позовної заяви можна навести аргументи, що підтверджують і спростовують зазначену позицію.

Так, у ст. 37 ЦПК України зазначається, що в разі смерті фізичної особи, припинення юридичної особи, заміни кредитора чи боржника в зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір, суд залучає до участі в справі правонаступника відповідної сторони або третьої особи на будь-якій стадії цивільного процесу. Усі дії, вчинені в цивільному процесі до вступу правонаступника, обов'язкові для нього так само, як вони були обов'язковими для особи, яку він замінив.

Змоделюємо ситуацію, за якої відбувається процесуальне правонаступництво в результаті смерті позивача. Правонаступник померлої особи, який має намір вступити в справу, подає до суду відповідну заяву, і суд, постановляючи ухвалу про залучення особи до справи як правонаступника, не вимагає від неї подання нової позовної заяви. Як наслідок, зміна суб'єктного складу позову не тягне за собою заміну попередньо поданого позову іншим. Фактично ні позов, ні позовна заява не набувають жодних змін, а відбувається лише зміна суб'єктного складу позову. Вступивши в справу, правонаступник діє в межах ч. 2 ст. 37 ЦПК України. Буквальне тлумачення ч. 2 ст. 37 ЦПК України дозволяє зробити висновок, що правонаступник завжди продовжує участь у справі правопередника, до нього переходять усі процесуальні права й обов'язки, що належали особі, яка вибула із цивільного процесу. Наприклад, правонаступник вибулолого з процесу позивача продовжує участь у справі, а всі дії, у тому числі розпорядчі, вчинені в процесі правопередником до вступу в справу правонаступника, є обов'язковими для остан-

нього. При цьому в нормі робиться акцент на тому, що всі дії, вчинені правопередником, є обов'язковими для правонаступника так само, як вони були обов'язковими для правопередника.

Вказане положення вкотре засвідчує незмінність змісту позову й позовної заяви саме на момент постановлення судом ухвали про залучення особи до справи як правонаступника. У подальшому правонаступник має право змінювати окремі елементи позову, а відповідно, і зміст позовної заяви, проте це питання є предметом окремих наукових і практичних досліджень.

Ілюструючи співвідношення позову та позовної заяви, Л.Г. Осокіна стверджує, що участь у справі особи із самостійними вимогами щодо предмета спору зумовлює виникнення такої зміни суб'єктного складу позову, яка обумовлює появу в процесі нової вимоги, прямо протилежної первісній. При цьому учений зазначає, що із цієї причини вступ у процес третьої особи та її участь у справі разом із первісним позивачем здійснюється шляхом подання й підтримання третьою особою самостійного позову, у результаті чого вимога третьої особи про захист свого права або інтересу (позов) набуває адекватної процесуальної форми у вигляді самостійної позовної заяви [6, с. 554].

Складно погодитися із зазначеною позицією науковця, адже, розглядаючи співвідношення позову та позовної заяви на прикладі участі в справі третьої особи із самостійними вимогами, не потрібно забувати, що в справі за участю третьої особи із самостійними вимогами існує так званий «основний позов», що знаходить своє втілення в позовній заяві, поданій позивачем. Відповідно до ч. 1 ст. 34 ЦПК України треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть вступити в справу до закінчення судового розгляду, пред'явивши позов до однієї чи обох сторін. Зі змісту вказаної норми вбачається, що третя особа може вступити у вже існуючий процес із самостійними вимогами, які знаходять своє втілення в самостійному позові та відповідній позовній заяві. Вступ у процес третьої особи із самостійними вимогами призводить до зміни суб'єктного складу існуючого процесу, проте ніяк не до зміни основного позову та позовної заяви, поданої позивачем.

Розглянемо більш детально вимоги, що пред'являються до форми та змісту позовної заяви. Як вже було зазначено, у чинному ЦПК України відсутнє законодавче визначення категорії «позовна заява». ЦПК України обмежується лише нормативними закріпленнями вимог, що висуваються до позовної заяви як процесуального документа.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 119 ЦПК України позовна заява подається в письмовій формі. Як зазначав В.Н. Щеглов, письмова форма надає позову чіткості й визначеності, дозволяє індивідуалізувати позов шляхом вказівки на його предмет, підстави та суб'єктів правового спору. Позовна заява є основоположним документом цивільної справи, який дозволяє вести процес цілеспрямовано, постійно звіряти процесуальні дії із заявленою вимогою, вирішувати питання зміни підстав або предмета позову, збільшення або зменшення розміру позовних вимог, відмови від позову, визнання позову та завершення справи мировою угодою [10, с. 98].

На перший погляд питання стосовно письмової форми позовної заяви не викликає особливого інтересу в процесуальному розумінні, адже більшість осіб, які звертаються до суду, під письмовою формою розуміють викладення тексту позовної заяви на звичайному паперовому носії. Законодавець не вказує, яким саме способом повинен викладатися текст позовної заяви. Звертаючись до норм ЦПК України 1963 р., варто пригадати положення ст. ст. 293 та 322, у яких зазначалося, що апеляційна скарга, апеляційне подання прокурора (відповідно, касаційна скарга, касаційне подання прокурора) викладається чітким машинописним текстом. Водночас у ЦПК України 1963 р. було передбачено подання позовної заяви до суду в письмовій формі без зазначення способу її викладення. Вказане положення збереглося також у чинному ЦПК України, який не вимагає машинописного викладення тексту як для позовної заяви, так і для апеляційної й касаційної скарг. Вважаємо за доцільне «реанімувати» в чинному ЦПК України правило щодо викладення позовної заяви, заяви в окремому провадженні, заяви про видачу судового наказу, апеляційної скарги, касаційної скарги та заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України саме друкованим способом.

Відродження вимоги щодо друкованого способу викладення тексту позовної заяви не є непотрібною забаганкою, а потребою часу, обумовленою такими факторами. По-перше, українці мають достатню кількість персональних комп'ютерів, використовуючи які, вони матимуть можливість не лише підготувати позовну заяву, а й, наприклад, сплатити потрібний судовий збір в режимі онлайн. Згідно з дослідженнями, проведеними компанією «Google», станом на 2014 р. головним пристроєм для користування мережею Інтернет в Україні залишається персональний комп'ютер (52%) [11]. По-друге, тексти позовних заяв часто викладаються на двох,

трьох або більше сторінках. Описова частина позовної заяви майже завжди лягає в основу описової частини рішення суду, а тому судді або помічники суддів, виготовляючи текст рішення, змушені витратити зайвий час для перенесення інформації (використовуючи сканер і програми для розпізнавання тексту) з позовної заяви до тексту рішення, що не сприяє економії процесуального часу. Тому вимогу щодо викладення тексту позовної заяви та вищезазначених процесуальних документів друкованим способом варто закріпити на законодавчому рівні. Крім цього, треба передбачити обов'язок особи паралельно з подачею позовної заяви направляти електронний варіант процесуального документа на електронну адресу суду.

В Україні з 2012 р., відповідно до Наказу Державної судової адміністрації України «Про реалізацію пілотного проекту щодо обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу» від 7 вересня 2012 р. № 105, запроваджено першу чергу проекту «Електронний суд» [12], що свідчить про перспективи повсякчасного поширення електронного документообігу на суди всіх рівнів. Таким чином, запропонована законодавча ініціатива має реальне підґрунтя для практичної реалізації, що сприятиме як економії процесуального часу, так і полегшенню виконанню технічних функцій з оформлення процесуальних документів судом.

У контексті досліджуваної категорії «позовна заява» постає питання про те, чи є позовна заява процесуальним документом. Відповідь однозначна: позовну заяву треба розглядати як процесуальний документ, оскільки відповідно до ст. 1 Закону України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. документ – це матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання в часі та просторі [13]. Майже схоже визначення документа міститься в Наказі Державної судової адміністрації України «Про затвердження Інструкції з діловодства в місцевих загальних судах, апеляційних судах областей, апеляційних судах міст Києва та Севастополя, Апеляційному суді Автономної Республіки Крим та Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ» від 17.12.2013 р. № 173: «Документ – створена або отримана судом у процесі його діяльності інформація, зафіксована на матеріальному носії, основною функцією якого є зберігання та передача її в часі та просторі» [14]. Відповідно до цього наказу процесуальний документ – це документ, на який поширюються вимоги процесуального за-

кону. Отже, позовна заява є процесуальним документом, адже ст. 119 ЦПК України для позовної заяви визначено чіткі процесуальні вимоги. Враховуючи, що позовна заява являє собою спосіб виразу позову зовні, визначальне місце серед реквізитів позовної заяви займають елементи позову. Порівнюючи зміст позову й позовної заяви, можна зробити висновок, що зміст останньої є набагато ширшим за позов, оскільки, крім елементів позову, позовна заява містить низку притаманних саме їй елементів.

Відповідно до ч. 2 ст. 119 ЦПК України позовна заява повинна містити такі елементи: найменування суду, до якого подається заява; ім'я (найменування) позивача й відповідача, а також ім'я представника позивача, якщо позовна заява подається представником, їх місце проживання (перебування) або місцезнаходження, поштовий індекс, номери засобів зв'язку, якщо такі відомі; зміст позовних вимог; ціну позову щодо вимог майнового характеру; виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; зазначення доказів, що підтверджують кожну обставину, наявність підстав для звільнення від доказування; перелік документів, що додаються до заяви. Водночас до позовної заяви повинен додаватись оригінал документа, що підтверджує сплату судового збору, крім випадків, коли особа згідно із Законом України «Про судовий збір» від 8 липня 2011 р. [15] звільнена від його сплати.

Перелік вищевказаних елементів не є вичерпним, оскільки згідно із ч. 4 ст. 119 ЦПК України позовна заява повинна відповідати іншим вимогам, встановленим законом.

Отже, позиція щодо відносної «автономності» процесуальних категорій «позов» і «позовна заява» підтверджується низкою норм ЦПК України, у яких категорія «позов», а не «позовна заява» є процесуально визначальною. Так, згідно із ч. 2 ст. 31 ЦПК України позивач має право протягом усього часу розгляду справи відмовитися від позову, а відповідач має право визнати позов повністю або частково. У цій нормі йдеться про відмову від позову та визнання саме позову, а не позовної заяви процесуальним документом.

Категорія «позов» міститься також у ст. 80 ЦПК України, яка має назву «Ціна позову». Цією нормою визначено, що позивач, звертаючись до суду, повинен самостійно визначити матеріальний розмір власних позовних вимог у грошовому еквіваленті. Інакше кажучи, позивач визначає саме ціну позовних вимог (позову), а не ціну позовної заяви, оскільки здійснення оцінки позовної заяви можна порівняти з оцінкою паперового носія, на якому вона виконана.

У ч. 1 ст. 118 ЦПК України прямо визначено, що «позов» є базовою категорією для категорії «позовна заява», адже у вказаній нормі прямо зазначено, що позов пред'являється шляхом подання позовної заяви до суду першої інстанції. Аналогічним чином це простежується в ст. 123 «Зустрічний позов» та ст. 124 «Форма і зміст зустрічної позовної заяви» ЦПК України.

На окрему увагу в аспекті досліджуваного питання заслуговує ст. 126 ЦПК України «Об'єднання і роз'єднання позовів». У цій статті передбачено право суду постановити ухвалу про об'єднання в одне провадження декількох однорідних позовних вимог за позовами одного й того самого позивача до одного й того самого відповідача чи до різних відповідачів або за позовом різних позивачів до одного й того самого відповідача. Аналогічно суд має право постановити ухвалу про роз'єднання кількох поєднаних в одному провадженні вимог у самостійні провадження, якщо їх спільний розгляд ускладнює вирішення справи.

В одній позовній заяві позивач має право вказати низку позовних вимог, наприклад про поновлення на роботі в попередньо займаній посаді та про стягнення заробітної плати у зв'язку з вимушеним прогулом. Іншим прикладом може бути подання до суду різними позивачами позовних заяв про стягнення з одного відповідача заборгованості за договором підряду. У такому випадку, постановляючи ухвалу про об'єднання позовів, суд має на меті об'єднання декількох позовних заяв в одному провадженні, а не об'єднання декількох позовів в одній позовній заяві.

Про відносну самостійність позову й позовної заяви свідчить ст. 128 ЦПК України, якою передбачено, що після одержання копій ухвали про відкриття провадження в справі й позовної заяви відповідач має право подати суду письмове заперечення проти позову із зазначенням доказів, що підтверджують його заперечення. Цією нормою прямо визначено, що відповідачем заперечення подається саме проти позову, а не проти позовної заяви.

Аналогічна самостійність позову та позовної заяви простежується в ст. ст. 151–155 ЦПК України, якими визначено підстави та процедуру забезпечення позову. Відповідно до ч. 3 ст. 151 ЦПК України забезпечення саме позову, а не позовної заяви допускається на будь-якій стадії розгляду справи, якщо невжиття заходів забезпечення може утруднити чи зробити неможливим виконання рішення суду.

Досить цікаве співвідношення між позовом і позовною заявою міститься в ст. 207 ЦПК України, у якій зазначено, що суд поста-

новляє ухвалу про залишення заяви без розгляду, якщо позивач подав заяву про залишення позову без розгляду. Процесуальний казус у цій нормі полягає в тому, що залишення позовної заяви без розгляду відбувається під час подання заяви про залишення саме позову без розгляду. Вказана обставина призводить до того, що позивачі, керуючись ст. 207 ЦПК України, подають повсякчасно до судів заяви як про залишення позовної заяви без розгляду, так і про залишення позову без розгляду. Особливою процесуальною оригінальністю в цій ситуації відзначився Орджонікідзевський районний суд м. Запоріжжя, розмістивши на веб-сторінці суду зразок заяви про залишення позову без розгляду [16]. У прохальній частині зразка заяви про залишення позову без розгляду міститься прохання залишити позовну заяву без розгляду, що фактично суперечить п. 5 ч. 1 ст. 207 ЦПК України, проте відповідає узагальнюючій назві ч. 1 вказаної статті.

З огляду на викладене пропонуємо п. 5 ч. 1 ст. 207 ЦПК України викласти в такій редакції: «5) позивач подав заяву про залишення позовної заяви без розгляду».

Запропонована оновлена редакція п. 5 ч. 1 ст. 207 ЦПК України на перший погляд може викликати заперечення в наукових опонентів, які стверджуватимуть, що фактично йдеться про наміри позивача залишити позов без розгляду, а не саму позовну заяву як процесуальний документ. Як підтвердження такої аргументації може бути наведено положення п. 3 ч. 1 ст. 205 ЦПК України, відповідно до якого суд своєю ухвалою закриває провадження в справі, якщо позивач відмовився від позову й відмова прийнята судом. Дійсно, у цьому контексті йдеться про відмову від позову, а не від позовної заяви як процесуального документа, адже не можна відмовитися від позовної заяви й факту звернення із позовною заявою до суду. Тому право позивача на відмови від позову, закріплене ч. 2 ст. 31 ЦПК України, та відповідні дії суду, визначені п. 3 ч. 1 ст. 205 ЦПК України, є такими, що відповідають змісту та положенням ЦПК України. У свою чергу положення п. 5 ч. 1 ст. 207 ЦПК України не узгоджується з безпосередньою назвою цієї норми, а тому пропозиція щодо викладення п. 5 ч. 1 в новій редакції є достатньою мірою обґрунтованою.

Продовжуючи розкривати твердження щодо своєрідної процесуальної автономності позову та позовної заяви, варто пригадати слова В.К. Пучинського, який зазначив: «Позов не можна трактувати, виходячи з того, як його визначив заявник на свій розсуд, і забувати про ініціативу суддів, зобов'язаних вносити належні корективи» [17, с. 87]. Проктуючи зазначену позицію на норми ЦПК

України, варто зазначити, що відповідно до ч. 2 ст. 35 ЦПК України суд має право змінити суб'єктний склад позову, не змінюючи при цьому саму позовну заяву: якщо суд під час прийняття позовної заяви, здійснення провадження в справі до судового розгляду або під час судового розгляду справи встановить, що судові рішення може вплинути на права й обов'язки осіб, які не є стороною в справі, суд залучає таких осіб до участі в справі як третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору.

Крім цього, доповненнями, внесеними до ЦПК України Законом України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. [18], ч. 2 ст. 35 ЦПК України доповнено абз. 2, згідно з яким Національне агентство з питань запобігання корупції може бути залучено як третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, на стороні позивача в справах щодо застосування керівником або роботодавцем чи створення ним загрози застосування негативних заходів впливу до позивача у зв'язку з повідомленням ним або членом його сім'ї про порушення вимог Закону України «Про запобігання корупції» іншою особою.

У результаті детального та змістовного аналізу процесуального законодавства України й наукових позицій учених-процесуалістів стосовно співвідношення категорій «позов» і «позовна заява» пропонуємо таке теоретичне визначення категорії «позовна заява»: позовна заява – це поданий до суду процесуальний документ, зафіксований на матеріальному носії та виконаний відповідно до вимог процесуального закону, у якому містяться матеріально-правові вимоги позивача до відповідача (третьої особи до однієї або обох сторін), засновані на певних юридичних фактах, обумовлених спірними матеріально-правовими відносинами.

Сформульоване визначення категорії «позовна заява» потребує окремої наукової оцінки в аспекті визначення приналежності цієї категорії до сфери процесуальних юридичних фактів, що обумовлюють виникнення, зміну або припинення цивільних процесуальних правовідносин.

Дослідник теоретичних питань процесуального права Є.Г. Лук'янова зазначила, що під юридичними фактами в науці й практиці розуміють конкретні соціальні обставини (дії і події), які спричиняють, відповідно до норм права, настання певних правових наслідків – виникнення, зміну та припинення правових відносин [19, с. 88]. В.В. Гордєєв під юридичними фактами розуміє конкретні життєві обставини у формі дії чи події, з якими норми права пов'язують юридичні наслідки, тобто виникнення, зміну чи припинення право-

відносин, набуття певних прав та обов'язків [20, с. 1071].

О.Д. Кутателадзе, розвиваючи вказану думку, зазначає, що юридичні факти виступають як конкретні, індивідуальні обставини, які існують в часі та просторі, а також об'єктивовані, що характеризують наявність або відсутність явищ матеріального світу. Крім цього, вони прямо або непрямо передбачені нормами права, зафіксовані в установленій законодавством України процедурно-процесуальній формі, зумовлюють передбачені законом правові наслідки [21, с. 60].

У теорії цивільного процесуального права юридичні факти визначаються як названі в гіпотезах процесуальних норм певні життєві обставини, з якими законодавець пов'язує виникнення, зміну чи припинення правовідносин, суб'єктивних прав і юридичних обов'язків [22, с. 17]. На відміну від норм цивільного процесуального права, які є загальними підставами виникнення, зміни та припинення цивільних процесуальних правовідносин, юридичні факти мають конкретний характер. Для кожного елементарного цивільного процесуального правовідношення, а також їх системи юридичні факти є індивідуальними, тим паче вони є проявом норми цивільного процесуального права стосовно конкретної, чітко визначеної, життєвої ситуації. Як наслідок, позовні вимоги знаходять своє відображення в позові, коли сторона, яка вважає, що її права були порушені, та сторона, яка, на її думку, порушила права, з площини регулювання відносин нормами матеріального права переходять у площину процесуальних правовідносин.

Відповідно до ч. 1 ст. 118 ЦПК України позов як матеріально-правова вимога трансформується в позовну заяву, яка в подальшому подається до місцевого суду. Фактично «зародження» цивільного процесу відбувається не з моменту остаточного написання та підготовки позовної заяви, а з моменту вчинення позивачем дій, пов'язаних із її безпосереднім поданням і надходженням позовної заяви до канцелярії місцевого суду.

Подання позовної заяви до суду треба кваліфікувати як цивільний процесуальний юридичний факт, який призводить до виникнення цивільних процесуальних правовідносин. Фактичне подання позовної заяви до суду запускає «процесуальний маховик», що обумовлює вчинення судом визначених процесуальним законом процесуальних дій.

У юридичній літературі відстоюється позиція про те, що цивільному процесуальному праву притаманний особливий вид юридичних фактів, які полягають в тому, що процесуальні дії суду й осіб, які беруть участь у справі, здій-

снюються у визначеній послідовності, передбаченій цивільним процесуальним законодавством [23, с. 56]. У зазначеній послідовності дій важливо визначити процесуальну вагомість суду, позивача й відповідача. П.Ф. Єлісейкін із цього приводу більш вагомими вважає дії не суду, а осіб, які беруть участь у справі, стверджуючи, що саме особи впливають на виникнення, зміну та припинення цивільних процесуальних правовідносин, а дія суду – це відповідна реакція на дії осіб [24, с. 35–36].

Змістовний аналіз норм ЦПК України дозволяє стверджувати, що саме процесуальні дії суду безпосередньо впливають на динамічність цивільних процесуальних правовідносин. Як результат, для виникнення, зміни чи припинення цивільних процесуальних правовідносин законодавець передбачає сукупність юридичних фактів, завершальним із яких є дія суду [25, с. 40]. З огляду на досліджувану проблематику подання позовної заяви до суду є тим самим юридичним фактом, на який відповідно до процесуального законодавства суд реагує наявним у нього арсеналом процесуальних юридичних фактів.

Здійснений у статті науковий аналіз категорій «позов» і «позовна заява» та дослідження приналежності їх до площини цивільних процесуальних юридичних фактів має відповідне відображення та закріплення на нормативному рівні, зокрема в ст. 108 Цивільного процесуального кодексу Республіки Білорусь від 11 січня 1999 р. [26], у якій зазначено, що процесуальні факти виступають у формі процесуальних дій і процесуальних подій. Юридично зацікавлені в результатах справи особи або інші учасники цивільного судочинства реалізують належні їм права, виконують обов'язки шляхом вчинення процесуальних дій. Про основні процесуальні факти складаються процесуальні й судові документи.

Цікавим і необхідним з огляду на проведене дослідження є положення цієї норми про те, що форми процесуальних документів набувають ті заяви й клопотання сторін та інших юридично зацікавлених у результатах справи особи, які призначені для передачі до суду. Вважаємо, що норма подібного змісту повинна бути передбачена в ЦПК України, що дозволить на законодавчому рівні закріпити положення про існування цивільних процесуальних юридичних фактів.

Висновки

Детальний і змістовний аналіз категорій «позов» і «позовна заява» в контексті визначення їх процесуальної автономності дозволив сформулювати теоретичні умовиводи та пропозиції щодо внесення змін до законодавства.

1) Пред'явлення позову до суду шляхом подання позовної заяви є юридичним фактом, який у подальшому зумовлює виникнення низки простих і складних юридичних фактів, зміст і результативність яких спрямовані на забезпечення справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду цивільних справ, предметом яких виступає спір про право, адже подання позовної заяви до суду є «стартовою точкою» першої стадії цивільного процесу – відкриття провадження в справі.

2) Учені-процесуалісти в пропонованих визначеннях категорії «позов» процесуальне явище «позовна заява» підміняють словосполученням «вимога позивача звернена через суд». Вказане словосполучення вказує на суб'єктний зміст цієї категорії, а слово «звернення» є своєрідним підтвердженням існування певного опосередкованого засобу звернення до суду, під яким треба розуміти належним чином оформлену позовну заяву.

3) Доцільно «реанімувати» в ЦПК України правило щодо викладення позовної заяви, заяви в окремому провадженні, заяви про видачу судового наказу, апеляційної скарги, касаційної скарги та заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України саме друкованим способом. Крім цього, варто передбачити обов'язок особи паралельно з подачею позовної заяви до суду направляти електронний варіант процесуального документа на електронну адресу суду.

4) Пропонуємо п. 5 ч. 1 ст. 207 ЦПК України викласти в такій редакції: «5) позивач подає заяву про залишення позовної заяви без розгляду».

5) Сформульовано теоретичне визначення категорії «позовна заява». Позовна заява – це поданий до суду процесуальний документ, зафіксований на матеріальному носії та виконаний відповідно до вимог процесуального закону, у якому містяться матеріально-правові вимоги позивача до відповідача (третьої особи до однієї або обох сторін), засновані на певних юридичних фактах, обумовлених спірними матеріально-правовими відносинами.

6) Пропонуємо закріпити в ЦПК України норму, подібну до ст. 108 «Процесуальні факти, процесуальні та судові документи та їх форма» Цивільного процесуального кодексу Республіки Білорусь, що дозволить на законодавчому рівні закріпити положення про існування цивільних процесуальних юридичних фактів.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

2. Клименко Я.О. Цивільний позов як одна із форм забезпечення слідчим відшкодування шкоди, завданої злочином : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Я.О. Клименко ; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2003. – 18 с.

3. Щеглов В.Н. Иски и его элементы / В.Н. Щеглов // Проблемы совершенствования гражданского-правового регулирования. – Томск : Изд-во Томского университета, 1982. – С 120–121.

4. Цивільний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / [С.С. Бичкова, Ю.В. Білоусов, В.І. Бірюков та ін.] ; за заг. ред. С.С. Бичкової. – К. : Атіка, 2008. – 840 с.

5. Машутина Ж.Н. Судебная защита и проблема соотношения материального и процессуального : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.712 «Гражданское право и гражданский процесс» / Ж.Н. Машутина ; Томский государственный университет имени В.В. Куйбышева. – Томск, 1972. – 20 с.

6. Осокина Г.Л. Гражданский процесс. Общая часть : [учебник] / Г.Л. Осокина. – 3-е изд., перераб. – М. : Норма ; Инфра-М, 2013. – 703 с.

7. Позовне провадження : [монографія] / [В.В. Комаров, Д.Д. Лупспеник, П.І. Радченко та ін.] ; заред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 252 с.

8. Цивільний процес : [навчальний посібник] / [А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, О.І. Угриновська та ін.] ; за ред. Ю.В. Білоусова. – К. : Прецедент, 2005. – 172 с.

9. Гражданский процесс : [учебник] / под ред. В.В. Комарова. – Х. : ООО «Одиссей», 2001. – 704 с.

10. Щеглов В.Н. Иск о судебной защите гражданского права : [лекции для студентов] / В.Н. Щеглов ; под ред. Г.Л. Осокиной. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1987. – 166 с.

11. Google дослідив користування Інтернетом в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://creativeintellect.net/page/3/>.

12. Про реалізацію пілотного проекту щодо обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу : Наказ Державної судової адміністрації України від 7 вересня 2012 р. № 105 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dsa.court.gov.ua/dsa/14/N1052012/>.

13. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.

14. Про затвердження Інструкції з діловодства в місцевих загальних судах, апеляційних судах областей, апеляційних судах міст Києва та Севастополя, Апеляційному суді Автономної Республіки Крим та Вищому спеціалізованому суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ : Наказ Державної судової адміністрації України від 17 грудня 2013 р. № 173 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dsa.court.gov.ua/userfiles/Nakaz%20173.pdf>.

15. Про судовий збір : Закон України від 8 липня 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 14. – Ст. 87.

16. Заява про залишення позову без розгляду / Орджонікідзевський районний суд м. Запоріжжя [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://og.zp.court.gov.ua/sud0818/zrazki/10896/>.

17. Пучинский В.К. Структура иска и судебное решение в советском гражданском процессе / В.К. Пучинский // Проблемы применения и совершенствования ГПК РСФСР. – Калинин : Калининск. гос. ун-т, 1984. – С. 85–90.

18. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 49. – Ст. 2056

19. Лукьянова Е.Г. Теория процессуального права. – М. : Норма, 2003. – 233 с.

20. Гордеев В.В. Юридичні факти : [міжнародна поліцейська енциклопедія] : у 10 т. / В.В. Гордеев. – К. : Атіка. – 2011. – Т. 7 : Адміністративно-правове забезпечення поліцейської діяльності. – 2011. – 1120 с.

21. Кутателадзе О.Д. Категорія «юридичні факти» та підстави виникнення зобов'язань за цивільним законодавством України / О.Д. Кутателадзе // Митна справа. – 2005. – № 4. – С. 59–63.

22. Комаров В.В. Цивільні процесуальні правовідносини та їх суб'єкти : [навчальний посібник] / В.В. Комаров, П.І. Радченко. – К. : НМК ВО, 1991. – 104 с.

23. Цивільне процесуальне право України : [підручник] / [В.В. Комаров, В.А. Бігун, П.І. Радченко та ін.] ; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Основа, 1992. – 416 с.

24. Елисейкин П.Ф. Гражданские процессуальные правоотношения : [учебное пособие] / П.Ф. Елисейкин. – Ярославль : ЯГУ, 1975. – 93 с.

25. Паскар А.Л. Поняття та роль юридичних фактів у виникненні цивільних процесуальних правовідносин / А.Л. Паскар // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 12(180). – С. 40–42.

26. Гражданский процессуальный кодекс Республики Беларусь от 11. января 1999 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pravo.by/world_of_law/text.asp?RN=hk9900238.

В статті в доктринальному і нормативно-правовому аспектах досліджено співвідношення категорій «иск» і «исковое заявление» шляхом доказування їх процесуальної самостійності. Предложено авторское определение категории «исковое заявление» в аспекте ее принадлежности к сфере гражданских процессуальных юридических фактов. Сформулированы предложения о необходимости внесения изменений и дополнений в Гражданский процессуальный кодекс Украины относительно усовершенствования требований, предъявляемых к форме искового заявления.

Ключевые слова: категория, иск, исковое заявление, форма искового заявления, юридические факты, процессуальные юридические факты.

Correlation of categories like «lawsuit» and «statement of claim» was investigated in an article in the doctrinal and legal aspects by proving their procedural autonomy. It is offered the author's definition of the category of «statement of claim» in the aspect of its belonging to the area of civil procedural legal facts. The proposals of the need to make changes and additions to the Civil Procedural Code of Ukraine regarding the improvement of the requirements imposed on the form of the statement of claim were formulated.

Key words: category, lawsuit, statement of claim, form of the statement of claim, legal facts, procedural legal facts.